

Prečo hovoríme o komunizme? (Úvod)

MIROSLAV MICHELA

Aj pri posledných verejných diskusiách okolo prezidentských volieb v Českej republike, či pri voľbe nového vedenia Ústavu pamäti národa (ÚPN), resp. Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR), sa ukázalo, že nedávne dejiny sú významnou súčasťou verejných diskusií. V tlači sa objavili informácie nielen o politických preferenciách jednotlivých kandidátov, skúmal sa aj ich „vzťah“ k historickým epochám a k niektorým ich aktérom. Ukazuje sa, že na Slovensku rezonujú predovšetkým témy súvisiace s obdobím 1939 – 1945. V Českej republike sa diskutuje oveľa viac o zločinoch z čias socialistickej diktatúry a o charaktere tzv. normalizácie. Veľký záujem a ostré polemiky vzbudila v tomto smere kniha historika Michala Pullmanna *Konec experimentu*.¹ V susednom Maďarsku sa zas neustále diskutuje o Horthyho režime a kádárizme. Pri všeobecne deklarovaných snahách „vyrovnávať sa s minulosťou“ v postkomunistických krajinách sa zároveň vynára množstvo paralelných otázok, ktoré otvárajú nové obzory v samotnej metodológii historickej vedy. Jednou z nich je problematika totalitarizmu. Spája ich samozrejme aj to, že k spusteniu týchto diskusií zásadne napomohol pád štátneho socializmu a že predstavujú významnú súčasť konštruovania postsocialistických identít. Vo viacerých prípadoch tiež došlo k otváraniu „starých“ tém, ktoré intenzívne rezonovali už v prvej polovici 20. storočia.

V tomto smere predstavuje aj „komunizmus“ tému, ktorá sa objavuje v mnohých podobách. Hovorí sa o ňom v rôznych chronologických, etnických, kultúrnych, sociálnych a hospodárskych rámcoch, pričom sa hľadajú argumenty vysvetľujúce minulosť, súčasnosť, ale aj budúcnosť našej spoločnosti a tohto regiónu. Vo verejnom diskurze býva využitie pojmu „komunizmus“ skôr triviálne, než analytické. Veľmi často ide o nálepku, ktorej delegitimizačný rozmer radi (zne)užívajú politici, intelektuáli, ale napr. aj diskutéri na internetových fórach. Zvykne sa používať aj ako termín zhrňujúci mnohorozmernú skúsenosť niekoľkých povojnových generácií s usporiadaním a fungovaním spoločnosti, v ktorej žili. V užšom zmysle je komunizmus primárne chápaný ako ideológia. Odkazuje najmä k štátnym doktrínam a k politickým režimom krajín v sovietskej sfére vplyvu.

¹ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011, 240 s.

Zároveň odkazuje na politické hnutia, ktoré výrazne zasiahli do dejín krajín strednej a východnej Európy. Historici pritom hľadajú korene, politické transfery, či rôzne fázy vzťahu komunistickej ideológie a obyvateľstva Československa. Samozrejme, k tejto problematike vzniklo nespočetné množstvo zaujímavých a prínosných vedeckých prác. V roku 2012 dokonca aj rozsiahla publikácia mapujúca dejiny českého a slovenského komunizmu v rokoch 1921 – 2011, ktorá sa tradičným spôsobom sústredila predovšetkým na dejiny komunistickej strany.²

Napriek odvážnemu názvu tohto čísla, našou ambíciou vonkoncom nie je ponúknuť syntetický a dokonca ani systematizovaný pohľad k spomenutým témam. Práve naopak. Uvedomujúc si obrovskú šírku problematiky, sme sa rozhodli prispieť do diskusie tým, že ponúkame rôznorodé pohľady na otázku, akým spôsobom je možné ešte skúmať a diskutovať otázky viažuce sa ku „komunizmu“. Ako uviedol jeden z autorov čísla, chceme skôr „vykopnúť loptu“. Ďalšou motiváciou pre zostavenie tohto čísla bol fakt, že donedávna bola radikálna ľavica a komunistické hnutie, ale aj ich verejné reprezentácie posunuté na okraj vedeckého záujmu. Išlo do veľkej miery o dôsledok osobných postojov bádateľov, ale aj spoločenskej atmosféry. Vplývala na to aj presýtenosť dejinami robotníckeho a štrajkového hnutia, komunistickej strany pred rokom 1989, ale aj návrat „do zabudnutia uvrhnutých“ autorov, známych svojim kritickým postojom k dogmatickému marxizmu-leninizmu, resp. zo silného dopytu po iných, často tabuizovaných témach.

V súčasnosti však vyrástla nová generácia bádateľov, ktorí sa dlhodobo venujú tejto problematike. Prinášajú reflexiu, často postavenú na iných východiskách a metódach práce, než na aké sme zvyknutí v rámci doteraz stále dominujúceho tradičného dejepisectva. Predložené texty sú inšpirované predovšetkým kultúrnymi štúdiami a spoločenskovednými prístupmi, pričom sa zameriavajú na dva široké tematické okruhy: na dejiny populárnej kultúry a intelektuálne dejiny (v rámci ktorých sa venujú predovšetkým vzťahom politiky a produkcie historických naratívov).

Jakub Rákosník uvažuje o možnostiach interpretácie výsledkov Komunistickej strany Československa v prvorepublikových voľbách. Upozorňuje, že pri hľadaní odpovede je potrebné hľadať hlbšie príčiny skúmaných javov. Aplikovaním konceptu historického času Fernanda Braudela ponúka pestrú paletu vzťahov, ktoré môžu spoločne dotvárať zložitú sieť medzi zásadnými štrukturálnymi podmienkami a politickými aktivitami členov komunistickej strany.

Michal Kopeček sa venuje výskumu národných hnutí v prostredí socialistickej vedy, predovšetkým v československej a maďarskej historiografii v rokoch 1956 – 1970. Sleduje, do akej miery sa v danom prostredí presadzoval projekt socialistického patriotizmu, v rámci ktorého došlo k prepájaniu niektorých cielene vybraných národných tradícií s marxisticko-leninskou filozofiou dejín.

² KALOUS, Jan – KOCIAN, Jiří (eds.) *Český a slovenský komunizmus (1921 – 2011)*. Praha : ÚSD; ÚSTR, 2012, 459 s.

V problematike výskumu historiografie pokračuje aj Vítězslav Sommer, ktorý sa sústreďil na výskum fenoménu budúcnosti v ére štátneho socializmu. Poukazuje na dve možné pojatia problematiky – budúcnosť vnímanú ako utópia či horizont očakávania a budúcnosť ako predmet expertízy a vládnutia. Tento krátky text ukazuje, že ide o opomínanú tému, so zaujímavým explanačným potenciálom.

Nasledujúce príspevky sa týkajú populárnej kultúry a každodenného života počas neskorého socializmu, čo je ďalšia sľubne sa rozvíjajúca oblasť výskumu s veľkým potenciálom prispieť do diskusie o charaktere socialistickej diktatúry.

Juraj Podoba poukazuje na to, že pre slovenských vidiečanov druhej polovice 20. storočia znamenalo konštruovanie modernity v ich každodennom živote napodobovanie meštianskeho salónu 19. a raného 20. storočia. „Svetlými zajtrajškami“ sa stal socialistický dnešok zosobnený malomestským blahobytom. Prebudovaný slovenský vidiek sedemdesiatych a osemdesiatych rokov 20. storočia, znamenal de facto likvidáciu vidieka ako špecifického socio-kultúrneho fenoménu, sa stal výkladnou skriňou režimu.

Štúdia Jakuba Macheka ponúka predovšetkým teoretický úvod do štúdia populárnej kultúry v období normalizácie. Upozorňuje, že jej najúspešnejšie produkty, ako napríklad televízne seriály sedemdesiatych a osemdesiatych rokov, sa vplyvom svojej popularity stali dôležitým nástrojom vytvárania spoločenského konsenzu. Populárnu kultúru predstavuje ako miesto konfliktu a zápasu o významy, pričom jej produkty v sebe odrážajú vyjednanú hegemoniu ako istý druh vedomého kompromisu, na ktorom je postavený súhlas väčšiny spoločnosti s vládnucim režimom.

Ondřej Daniel a Jan Lomíček sa venujú reprezentáciám nástupu komunistickej strany k moci v období rokov 1945 – 1948. Prostredníctvom komparácie dvoch seriálov *Rodáci* (1988) a *Zdivočelá země* (1997) upozorňujú na ideologický a legitimitačný rozmer týchto populárnych diel, natočených pre zábavu pred a po páde štátneho socializmu. Autori poukazujú na zaujímavú zhodu v niektorých typologických atribútoch obrazu hrdinov, tak ako ich definoval Jacques Ellul.

Štúdia Adama Hudeka je venovaná analýze kontinuity historiografických postupov charakteristických pre tzv. totalitno-historický a nacionalistický výklad dejín. Upozorňuje na (vedomý alebo nevedomý) vzťah týchto interpretácií a postupov marxistickej historiografie z obdobia socialistickej diktatúry, čím otvára priestor pre novú konceptualizáciu vývoja slovenskej historiografie po roku 1989.

Posledný z autorov, Ondřej Slačálek sa prostredníctvom diskurzívnej analýzy vybraných textov a politických prejavov venuje miestu Komunistické strany Čech a Moravy a ÚSTR v českom antikomunistickom diskurze. Využitím teoretického konceptu miest pamäti (Pierre Nora) dochádza k záverom, že protikomunistický diskurz o minulosti je postavený

na predstave dlhej vzdialenosti medzi objektom spomínania a súčasnosťou. Spomienky sú pritom vnímané ako objektívne pravdy a východiská pre budovanie nového politického poriadku a vedeckého poznania. Zároveň je v diskusiách o socialistickej diktatúre prítomná aj predstava určitého morálneho dlhu, ktorý musí byť spoločnosti neustále pripomínaný, je ho potrebné „splácať“.

Za štúdiami nasledujú ešte tri tematické recenzie.

Veríme, že aj toto číslo časopisu Forum Historiae si získa svojich čitateľov a podarí sa mu vzbudiť diskusiu, poprípade inšpirovať k ďalšiemu výskumu v danej oblasti. Sme si zároveň vedomí, že viaceré dôležité otázky, ktoré k téme „komunizmu“ patria, ani zďaleka nevyčerpávame, resp. viaceré sme ani neotvorili. V prípade väčšieho záujmu pokračovať v diskusii na túto tému, ponúkneme možnosť publikovať diskusné príspevky na stránkach nášho portálu v rubrike FÓRUM. Privítame akékoľvek typy textov, či už pôjde o polemické alebo doplnujúce reakcie k príspevkom uverejneným v tomto čísle. Pre bližšie informácie sa prosím obráťte na redakciu časopisu prostredníctvom e-mailovej adresy: forumhistoriae@gmail.com.

Cituj:

Michela, Miroslav. Prečo hovoríme o komunizme? In *Forum Historiae*, 2013, roč. 7, č. 1. ISSN 1337-6861.

...

Mgr. Miroslav Michela, PhD. je vedeckým pracovníkom Historického ústavu SAV a Ústavu českých dejín FF UK. V rokoch 2007 - 2013 bol šéfredaktorom internetového časopisu Forum Historiae. Venuje sa problematike dejín Slovenska a strednej Európy v 20. storočí.

Kontakt: Miroslav.Michela@savba.sk